

Majda ŠUTIĆ

Elvedin KOVAČEVIĆ

RAZGOVOR SA RAHMANOM ŠABANOVIĆEM – PRILOG USMENOJ HISTORIJI LUKAVCA U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Kompleksnost procesa koji su se odvijali na prostoru Bosne i Hercegovine za vrijeme Drugog svjetskog rata ne dopušta tumačenje i objašnjenje kroz prizmu različitih generalizacija i nametnutih klišea, uključujući i one koji proizlaze iz globalnog sukoba dviju suprotstavljenih strana. Takvi jednostrani pogledi, koji zanemaruju stvarnu suštinu ratnih zbivanja na području Bosne i Hercegovine i prostora ranije Kraljevine Jugoslavije uopće, u svojoj suštini nemaju ništa historijsko. S tim u vezi, prikupljane usmenih iskaza i svjedočanstava neposrednih sudionika i svjedoka ratnih zbivanja može doprinijeti bacanju svijetla na istinski, ljudski doživljaj Drugog svjetskog rata. A to je doživljaj koji u svojoj suštini nosi često prešućivanu historijsku istinu, koju možemo izraziti kroz riječi svjedoka sa kojim smo razgovarali: *"To ti je bilo, ko te pokupi u njegovu vojsku i za njega ćes ratovati"*.

Period Drugog svjetskog rata na području Lukavca se može smatrati veoma slabo istraženim. Rijetka literatura historiografske i memarske provenijencije, nastala u razdoblju bivše, socijalističke Jugoslavije, po svojoj prirodi je jednostrana, izrazito ideološki obojena, tendenciozna, a nastajala je s jasno definisanim ciljem da opravda i legitimira političke i društvene pozicije tadašnje vladajuće elite. Zbog svega toga, ona ne može izdržati sud historijske kritike. Uprkos takvoj, službeno nametanoj "istini", među stanovništvom je živjela jedna paralelna historijska predaja, prenošena usmenim putem, koja je vrlo često na sasvim drugačiji način pripovijedala o pojedinim historijskim događajima i davala vrijednosni sud suprotan onome u službenoj historiografiji i javnom prostoru uopće. Ona je počivala na iskazima i svjedočenjima neposrednih svjedoka. Nažalost, kako je vrijeme odmicalo, takvih svjedoka je bivalo sve manje, njihov broj se smanjivao a nije bilo razumijevanja, želje i volje naučne i stručne zajednice da se njihovi iskazi i kazivanja zabilježe.

Mi smo na području Lukavca pronašli jednog od takvih svjedoka, čiju smo priču zabilježili. Već u dubokoj starosti, njegovo sjećanje je izbledilo i sačuvano je tek u vidu isprekidanih dijelova i fragmenata sjećanja. Ipak, držimo da su i kao takvi vrijedni da se zabilježe i da će biti od izvjesne koristi za buduća historiografska istraživanja. Rahman Šabanović, sin Sajde Avdić i Osmana Šabanovića, rođen je u Šikuljama 7. 7. 1926., gdje je i odrastao. U djetinjstvu i ranoj mladosti je bio neobrazovan i nepismen; tek kasnije, u socijalističkoj Jugoslaviji – "Titovoj državi", kako je Rahman zove, završio je Radničku dvogodišnju školu, četiri razreda. Rahman se prisjeća teškog života u

Kraljevini Jugoslaviji: "Od večere ostane proha, i ujutro to što je ostalo jelo se sa komadom rotkve, so i glavica luka, to je bio doručak, u Titovoj državi se već počelo bolje živjet".

Njegova porodica je jedna od starih porodica u Šikuljama, Rahman se sjeća priče o svom pradjedu Džafić Malinu, po kome su ih prozvali Malinovići. Malin je zapalio kuću, ženu otjerao, a djecu dao nekoj porodici u Šikuljama na čuvanje te otišao. Po njegovim riječima, Malin je učestvovao u pokretu Husejn-kapetana Gradaševića. Nakon sloma pokreta, odao ga je osmanskim vlastima neki Briša, te su ga Osmanlije "zatvorile u Tuzli u Štok, gdje je otrovan". Ovo kazivanje bi se moglo odnositi i na neki od kasnijih događaja, kao što je to pobuna u Bosni u vrijeme Omer Lutfi-paše (1850.) ili pokret otpora austrougarskoj okupaciji, tim prije ako uzmemo da prosječna dob između pojedinih generacija iznosi tek po 30 godina. Zatvor Štok je, doduše, izgrađen tek u vrijeme austrougarske uprave, ali je njegovo zloglasno ime postalo sinonim za tamnicu među prostim narodom, tako da je Malin zapravo mogao biti jednostavno utamničen u Tuzli, u nekom tadašnjem zatvoru, u tvrđavi ili vojnom logoru.

Drugi svjetski rat

Rahman se prisjeća tek rijetkih i pojedinih dešavanja izrazdoblja Drugog svjetskog rata. Pričao nam je o Zelenom kadru, čije je sjedište bilo u Puračiću. Njime je rukovodio neki "Albanec" Sajt, tj. Sait Baftić – rodom sa Kosova, dok su u Lukavcu bili partizani. Rijeka Spreča je bila granica između partizana i zelenog kadra.¹ Ne sjeća se da je u njegovom rodnom selu bilo nekih problema na početku rata. Odnos sa lokalnim srpskim stanovništvom iz Smoluće je bio jako dobar. Oni su kao djeca često znali ići nekom Jovanu, te su od njega uzimali rakiju ako je bila neka svadba u selu. Jedne prilike im je Jovan rekao da ga sačekaju kod štale u bašti, jer su mu u kući bili četnici iz Crne Gore, te im rekao ako ih vide da će ih zaklati.²

Rahman se također sjeća očevog puta u Hrvatsku, s tim istim Jovanom, koji je u selu imao neki mali dućan. U Hrvatsku su išli kako bi donijeli kukuruz iz Slavenskog Broda. Tu su ustaše pregledale voz, tražeći Srbe, pitali su "ima li neki Srbin tu?", a Rahmanov otac im je odgovorio: "Ma nema ovdje Srba, plaše se oni izać' iz kuće!"

Regrutacija, obuka i ratišta

Regrutacija je u to vrijeme vršena na različite načine. Na pijaci su često vršene racije, te su odvođeni oni koji su bili pogodni za vojsku. Takva sudbina je pogodila i Rahmanovog brata Šemso. Šemso, kojeg su od milja zvali Džemko, odveden je u Brčko

¹ Ovo se odnosi na stanje u jesen i zimu 1944. godine, kao i početkom 1945.

² I ovo se najvjerovatnije odnosi na kraj 1944. godine, kada se na područje sjeveroistočne Bosne prebacila velika četnička grupacija iz Srbije, koju su predvodili Draža Mihailović i njegovi komandanti. Među njima su bili i crnogorski četnici zloglasnog koljača Pavla Đurišića.

na ispitivanje, gdje je ostao tri mjeseca, ali je vraćen kući jer nije vidjeo na jedno oko. Rahman je dobio redovan poziv za vojsku kada je napunio 17 godina. Po javljanju vlastima prebačen je u Tuzlu na "vizitu". Čim je doveden u Tuzli, naveče je sa ostalim regrutima prebačen u Štok, gdje su bili par dana. Iz Tuzle je odveden u Osijek, u regrutni centar 13. SS divizije. Tu su im data neka stara SS odijela, te su odatle odvedeni u Njemačku.

Obuka je trajala 6 mjeseci. Obuku je imao u "Štancu", a pripreme u "Hameru". Biće da je ovo drugo mjesto poznato vojno vježbalište Neuhammer, gdje se obučavala 13. SS bosanskohercegovačka gorska divizija. To je bio pjeskovit teren, sjeća se Rahman, gdje su bile posađene samo breze i borovi, te ako bi neko skrenuo sa staze, propao bi u pijesak, a ako bi vjetar puhnuo zameo bi staze te tako nisu znali ni kud da hodaju.

Iz Njemačke je Rahman vraćen u Tuzlu. Pri povratku je na Savi bio zastoj, jer se čekalo naskeluda ih prebaci. Komanda 13. SS divizije bila je u Brčkom, dok je komanda bataljona u kojem je Rahman bio bila u Tuzli. U Tuzli ih je preuzela hrvatska vojska, tj. domobrani – 8. pukovnija, koja je bila na Moluhama. Nakon povratka i miješanja sa hrvatskom vojskom, dobili su uši. Njemci su nabavili neku parnu mašinu, pa su se parili kako bi se riješili ušiju. Za razliku od hrvatske vojske njemačka vojska bila je stroga, bili su čisti, hrana je uvijek bila na vrijeme i dobro su ih hranili. Njima kao vojnicima je bilo dobro, kako kaže Rahman: *"sve je bilo dobro, samo je ideja bila pogrešna"*.

Kad su zaduživali uniforme, uveli bi ih u jedan veliki magacin gdje su police bile s obje strane, uniforma bi se isprobavala dok se ne bi našla perfektna uniforma. Rahman kaže da su ih presvlačili kao djevojke, obučeš jednu uniformu i hodaš kroz dugi hodnik, i ako malo nešto ne štima, proba se druga uniforma i opet isto.

Komandnog kadra se ne sjeća, sjeća se samo da je magaciner bio Hans ili su ga samo oni tako zvali, sjeća se jednog Poljaka podoficira, koji ih često kažnjavao a oni nisu znali zašto, dok nisu shvatili da razumije jezik. Ubio ga je neki Smajl iz Tešnja, jer je njega najviše kažnjavao. Smajl se još u Njemačkoj zakleo: *"Kad dođem u Bosnu, prvi metak je njegov!"* I tako je i bilo. Ubio ga je tokom borbi kod Kiseljaka te ga je odnio u neko krompirište i pokrio ga lozama. Nakon istrage, Smajl je uhapšen, te ga nikad više nisu vidjeli. Rahman je bio na položajima na Kiseljaku i Moluhama, većinom je bio oko komande bataljona na straži.

Kad su ih prebacili na "ruski front" – tj. Istočni front, u susret Crvenoj armiji, koja se primicala granicama Hrvatske – nisu znali ni gdje idu, ni kakav će im biti zadatak. Kad su došli na rijeku Tisu, pričalo se kako su tu da bi zaštitili stanovništvo od neke grupe uniformisanih ljudi koja ih je pljačkala, ali vidjevši avione kako bombarduju, shvatili su da to nije to što im je rečeno. Tu je proveo par mjeseci. Svojih saboraca se ne sjeća, osim nekog ranjenog Tešnjaka koji ga je molio da ga zakolje da se ne pati, ali nije mogao to da učini, kako reče: *"kako ću zaklat prijatelja?"* S njim je na ruskom frontu bio i Ševalija Ribić iz Šikulja, ali je on ostao u Novom Sadu. Zna da je jako puno ljudi regrutovano, ali isto tako da ko je otišao u Zemun da za njih više niko nije ni čuo, nit ih vidio.

Na rijeci Tisi je zarobljen od strane Rusa te je prebačen u Rusiju, gdje je dvije godine proveo u logoru Gorki. Rusi su se u logoru dobro odnosili prema zatvorenicima. Imali su hranu. Nijemci su pokušavali bježati, ali oni koji su uhvaćeni bili su pretučeni. Kada su se vraćali kući iz logora, po dva dana su čekali voz kako bi se prebacili s jedne lokacije na drugu. Hrana je bila suhi hljeb i "cibok". Iz logora se nikog ne sjeća – kako navodi, bio je nepismen i nije ga baš puno niko drugi ni zanimao.

Po završetku rata i povratku kući, uVili u Lukavcu je bila neka komisija koja je ispitala gdje je ko bio u ratu. Mnogi su se plašili reći gdje su bili tokom rata, ali je Rahman rekao gdje je bio. Službenik ga je poznao, te je zapisao da je proveo dvije godine u Hrvatskoj. *'Svi su bili negdje, moralo se biti na nekoj strani'*", kaže Rahman, i dodaje kako je čitav život proveo u patnji te kako je bolje postalo ipak tek u vrijeme Titove države.

(zabilježeno: 8. septembra 2015.)